

ნინო სილაგაძე

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცული სამი ვერცხლის თასის ატრიბუციისა და დათარიღების საკითხისათვის*

წინამდებარე ნაშრომი ეხება სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცული ტორეკტიკის ერთი განსაკუთრებული ჯგუფის – სამი ვერცხლის თასის (სურ. 1) – ატრიბუციისა და დათარიღების საკითხს. მუზეუმის ექსპოზიციაში ეს არტეფაქტები წარმოდგენილია შეძლევი ინფორმაციის თანხლებით: „ვერცხლის თასები. 1283 წელს მომხდარი მიწისძვრის დროს დანგრეული ვანის ქვაბების გუმბათიანი ტაძრის ნანგრევებშია აღმოჩენილი. ერთი მოოქრული. ერთზე კი ბაგრატიონების გერბი „სოლომონის გერბია“ გამოსახული, რაც სამეფო სახლის მიერ თასების ეკლესიისადმი შეწირულობაზე მეტყველებს. XII საუკუნე“. ჩვენი აზრით, მხატვრული ვერცხლის ამ ნაკეთობების დათარიღება სწორი არ უნდა იყოს, რადგან, ვფიქრობთ, ისინი სულ სხვა ეპოქის კუთვნილებას წარმოადგენს, კერძოდ კი, შესაძლებელია, გვიანანტიკური ხანის ნიმუშებია. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ თასები ე.წ. იბერიულ-სასანური ხელოვნების წრეს განეკუთვნება. თუ ჩვენი წინასწარი ჰიპოთეზა მართებულია, მნიშვნელოვანია ამ თასების უფრო სრულყოფილი შესწავლა. როგორც ეს ჯერ კიდევ კ. მაჩაბელმა აღნიშნა, აუცილებელია საქართველოში აღმოჩენილი ყველა გვიანანტიკური არტეფაქტის საგულდაგულო კვლევა, რათა ზუსტად ვიყოთ დარწმუნებული მათი იდენტიფიკაციის სისწორეში; რადგანაც, როგორც ცნობილია, ამ ეპოქაში ქართული სახელმწიფოების კულტურული კავშირები გარესამყაროსთან განსაკუთრებით ინტენსიური

* კვლევა [გრანტის ნომერი HE-21-1739] განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. This research [grant number HE-21-1739] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

გახდა; ძველი რომისა და სასანური ირანის კულტურის გავლენა ღრმად აღწევს ამ დროს ქართულ ნიადაგში, შედეგად გვიანანტიკური ხანის ხელოვნების საერთო სურათი საქართველოში უაღრესად რთული და ჭრელია¹.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანანტიკური, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი არტეფაქტები დიდი ხანია მეცნიერული კვლევის საგანია, გლიპტიკის, საიუველირო ხელოვნების თუ ტორეტიკის ნიმუშების მხატვრული თავისებურებების ანალიზის საფუძველზე დღემდე შესაძლებელია მრავალი საკითხის დაზუსტება თუ ახლებური შეფასება. როგორც წესი, მათი კვლევა ხდება გარკვეულ არქეოლოგიურ კომპლექსთან ბმაში (როგორც სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის თასების შემთხვევაში), რაც ზოგჯერ შეიძლება არ იყოს სრულფასოვანი და მრავალმხრივი. ზოგჯერ შესაძლებელია მეტი ინფორმაცია მოგვეცეს ნიმუშის მხატვრულმა ანალიზმა და სტილური თავისებურებების დადგენამ. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში სწორედ ასეთ სიტუაციასთან გვაქვს საქმე.

ზოგადად გვიანანტიკურ ეპოქაში ტორეტიკის სტილი, სასანურის ჩათვლით, გვიანი იმპერიის ხანის რომაული დეკორატიული ხელოვნების ძლიერ გავლენას განიცდის. ავგუსტეს ეპოქიდან მოყოლებული ვერცხლის მხატვრული ნაკეთობები რომაული დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და პოპულარული დარგი ხდება. ტორეტიკა ფორმების და იკონოგრაფიული სქემების უდიდესი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, რომელიც ნათლად გამოხატავს საკრალურ, ოფიციალურ-იდეოლოგიურ თუ სხვა კონტექსტებს, მოღურ ტენდენციებს და ა. შ. ამ ეპოქაში მკვეთრად იზრდება საზოგადოების მაღალი ფენების მოთხოვნილება ფუფუნების საგნებზე, განსაკუთრებით ეს ვერცხლის ჭურჭელს ეხება². ძვირფასი ვერცხლის ჭურჭელი ერთგვარ სტატუს-სიმბოლოს წარმოადგენდა, ხაზს უსვამდა მისი მფლობელის კუთვნილებას საზოგადოების ელიტარული წრეებისადმი³. პირდაპირი მონაცემები ამის შესახებ მოგვეპოვება მრავალი ავტორის თხზულებაში, ისეთების, როგორებიც არიან ციცერონი, პეტრონიუსი, სენეკა, და განსაკუთრე-

¹ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии. Тб. 1976, გვ. 7

² Pliny. XXXIII. 51-55. Pliny. Natural History. trans. by H. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz. 10 vol. London. 1938-1962.

³ R. Rosenthal-Heginbottom. Roman and Late Antique Hoards of Silver Tableware as Status Symbols. Hoards and Genizot as Chapters in Hittory. Hecht Museum. Univeristy of Haifa. Catalogue No. 33, 2013, გვ. 41-48.

ბით, პლინიუსი⁴. ეს უკანასკნელი დეტალურად მოგვითხრობს არა მარტო რომაული ტორევეტიკის წარმოების მეთოდებზე, პროდუქციის ექსპორტზე, ფაბრიკებისა და მაღაზიების ორგანიზაციაზე, იქ დასაქმებული ადამიანების სპეციალიზაციაზე, აღწერს თავად ჭურჭლის დამზადების და მისი დეკორირების ტექნიკურ ხერხებს, იყენებს სპეციფიკურ ტერმინოლოგიას, არამედ გამოყენებითი ხელოვნების ამ დარგის ისტორიულ, მხატვრულ და, შეიძლება ითქვას, ზნეობრივ შეფასებასაც გვაძლევს: მის თხზულებებში ხშირად ისმის ფუფუნების საგნების გადაჭარბებული მოთხოვნილების, ვერცხლისმოყვარეობის მიმართ კრიტიკა.

სწორედ პლინიუსისგან ვგებულობთ, რომ ტორევეტიკის სახელოსნოების ქსელი მთელ იმპერიას ფარავდა: დაწყებული საიმპერატორო ფაბრიკებით, სადაც ყველაზე დახელოვნებული ოსტატები იმპერატორის კარის შეკვეთებს და დიპლომატიურ საჩუქრებს ამზადებდნენ, დასრულებული რეგიონებით. საუკეთესო პროდუქცია სახელგანთქმული სკულპტორების და მხატვრების ესკიზების მიხედვით იქმნებოდა, ფართოდ იყო გავრცელებული თაბაშირის მოდელები. ნიმუშებად გამოიყენებოდა ასევე ძველი ოსტატების ნახელავი რარიტეტები, ხშირად – ელინისტური ეპოქის, რომლებსაც რომაელები *exemplaria*-ს უწოდებდნენ და რომლებიც გამორჩეულად ფასობდა კოლექციონერებში⁵. ცალკე, ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი საკითხია აღმოსავლეთის პროვინციების მაღალმხატვრული ტორევეტიკის უმსხვილესი ცენტრების – ალექსანდრიის, ანტიოქიის, პერგამონის, პრიენის, როდოსის, ჰერაკლეის – ნაწარმი და ოსტატი-ტორევეტების ხშირი მიმოსვლა არა მარტო ამ ელინისტურ ქალაქებსა და რომს შორის, არამედ იმპერიის პერიფერიებზე (მაგ., ბრიტანეთში) და მის მოსაზღვრე ქვეყნებშიც. ვფიქრობთ, ასეთ მოგზაურ ოსტატებს ჩვენი ქვეყანაც არ უნდა გამორჩენოდათ თვალთახედვიდან.

ყველაფერს ამას ამტკიცებს არქეოლოგიური მასალაც – მაგ., საინტერესო ისტორიულ ინფორმაციას გვაწვდის ამ მხრივ ვესტორიუს პრისკუსის სამარხის მოხატულობა (პომპეი) (სურ. 2), რომლის ერთ-ერთ ფრაგმენტზე ვერცხლის სერვიზით გაწყობილ სუფრას ვხედავთ⁶. ასეთი გამოსახულებები საშუალებას გვაძლევს, უფრო ცხადად წარმოვიდგინოთ როგორც ცალკეული ნივთების, ისე მთლიანობაში ნაკრებების თავისებურებები. ტორევეტიკისა და

⁴ Pliny. XXXIII. 52-53.

⁵ Pliny. XXXIII. 52-54.

⁶ K. M. D. Dunbabin. *The Roman Banquet: Images of Conviviality*. Cambridge. 2003. fig. 43.

საიუველირო ხელოვნების უდიდესი განძი აღმოჩენილია ბოსკორეალეში, ე. წ. პიზანელას ვილაზე, რომელიც ასობით ვერცხლის ნივთის, სამკაულისა და ოქროს მონეტისაგან შედგება (სურ. 3). ვილის მფლობელი იმ დროის ერთ-ერთი უძლიერესი ადამიანი, ბანკირი ცეცილიუს იუკუნდუსი იყო. 102 ნივთისაგან შემდგარ ვერცხლის სერვიზს მისი ქალიშვილის სახელია აწერია. ამ მოღურმა ტენდენციამ, რომელიც ასე გავრცელდა რომის იმპერიაში, გარკვეული გამოძახილი ჰპოვა ჩვენს ქვეყანაშიც. ადგილობრივი დიდებულები თავისი ცხოვრების წესით რომაულ ელიტას ბაძავენ და ასეთ ჭურჭელს იძენენ, ან ძვირფას რომაულ ტორევეტიკას დიპლომატიური საჩუქრების სახით იღებენ⁷. რომაული ვერცხლის ნაკეთობები ანტიკური ხანის საქართველოს ტერიტორიაზე უმეტესად მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენლების სამარხებშია აღმოჩენილი, თანაც უფრო მეტად ცალკეული ეგზემპლარების, და არა სერვიზების თუ კოლექციების სახით – ეს ფაქტი თავისთავად მეტყველებს იმაზე, თუ რაოდენ ძვირფას ნივთს წარმოადგენდა რომაული ვერცხლის თასი თუ ლანგარი. სხვაგვარ სიტუაციას ვხედავთ თავად იმპერიის (მეტროპოლისისა თუ პროვინციების) ტერიტორიაზე: აქ აღმოჩენილი ტორევეტიკის ნიმუშები უმეტესად მრავალრიცხოვანი განძების სახითაა ჩვენამდე მოღწეული, რომლებიც კერძო სახლებში თუ ტაძრების საცავებში ინახებოდა, ხშირია ასევე ასეთი განძების გადაძალვის შემთხვევები. ასეთებია ჰილდესჰაიმის, ბერტუვილის, შაურსის, მაილდენჰოლის, კართაგენის და სხვ. განძები.

რომაული ტორევეტიკის ფაბრიკები ყველა რეგიონისათვის, ყველა გემოვნების მომხმარებლისათვის გათვალისწინებულ პროდუქციას აწარმოებდა. რასაკვირველია, ასეთი ნაკეთობები შემოდიოდა საქართველოშიც, სადაც, როგორც ცნობილია და ეს ჯერ კიდევ გ. ჩუბინაშვილს აქვს აღნიშნული, ლითონების მხატვრული დამუშავება ერთ-ერთ პრიორიტეტულ, უძველეს, უწყვეტ და მდგრად კულტურულ ტრადიციას წარმოადგენს⁸. კიდევ ერთი ფაქტორი, რომელიც ვერცხლის ჭურჭლისადმი ინტერესს ასაზრდოებდა, სასაზრდო ირანიდან მოდიოდა, სადაც დეკორატიული ხელოვნება ასევე უაღრესად განვითარებული იყო და დიდი იყო მოთხოვნა ძვირფას ნივთებზე.

გვიანანტიკური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობების იდენტიფიკაცია, მხატვრული ცენტრის დადგენა, რომელსაც ეკუთვნის ესა თუ ის ნიმუში,

⁷ Pliny. XXXV. 2, 3, 14.

⁸ Г. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство. текст. Тб. 1959, გვ. 1.

საკმაოდ რთულია ხოლმე: ამ ეპოქაში რომაული ხელოვნების გავლენა იმდენად ყოვლისმომცველი ხდება, ტორევეტიკა იმდენად მიმბაძველობითი ხასიათისაა, რომ რთულია არტეფაქტის ლოკალიზაცია, ისევე როგორც ხშირად შეუძლებელია იტალიური და რომის იმპერიის აღმოსავლეთის ცენტრების პროდუქციის ერთმანეთისგან გარჩევა. ასევე რთულდება ზოგჯერ ზღვარის გავლენა იმპორტულ და ადგილობრივ, რომაული ტორევეტიკის მიბაძვით დამზადებულ ნაკეთობებს შორის⁹ და ანალოგიური სიტუაცია ირანულ დეკორატიულ ხელოვნებასთან მიმართებაშიც – ზოგჯერ პრაქტიკულად შეუძლებელია გაიმიჯნოს ერთმანეთისაგან ირანში დამზადებული ვერცხლის ჭურჭელი და ე. წ. იბერიულ-სასანური ჯგუფის ნიმუშები.

მეორე საინტერესო ასპექტი, რომელიც სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცულ თასებთან დაკავშირებით შეიძლება გამოვყოთ, მათი ისტორიული ბედია. რა ემართებოდა ანტიკურ ტორევეტიკას, თუ ის მრავალი საუკუნით, არქოლოგიურ აღმოჩენამდე, გარდაცვლილის სამარხში ან რიმე სხვა არქეოლოგიურ ფენაში არ აღმოჩნდებოდა დაცული? როგორც ვიცით, გვიანანტიკური ტორევეტიკის უგვიანესი ნიმუშები საქართველოში IV ს-ით თარიღდება, შემდეგ ლითონმქანდაკელობა უკვე ქრისტიანული ხელოვნების – ხატების, ჯვრების, საეკლესიო ნივთების – სახით წარმოგვიდგება, უადრესი მათგანი კი VIII ს-ს განეკუთვნება. ამრიგად, გვაქვს ოთხსაუკუნოვანი „ცარიელი“ მონაკვეთი, როდესაც არაფერი არაა ცნობილი ტორევეტიკის შესახებ ჩვენს ქვეყანაში, თუ არ ჩავთვლით ცალკეულ, ძალიან ფრაგმენტულ, დაუკონკრეტებელ ისტორიულ ცნობებს ოქრო-ვერცხლის შესახებ, რომელიც, მაგ., ალაფის სახით აიღეს ხაზარებმა თბილისში¹⁰. რა ბედი ეწეოდა ხოლმე ანტიკური ხანის ძვირფას თასებს, ლანგრებს, ლარნაკებს ქრისტიანობის ეპოქაში? ცნობილია, რომ ქრისტიანობის გამარჯვება ხშირ შემთხვევაში ანტიკური ხელოვნების ნიმუშების განადგურებითაც აღინიშნა. ყველაზე ცუდად დაცული ამ სიტუაციაში სწორედ ლითონის ნივთები იყო: ძვირფასი მასალის მოხმარება თავისუფლად შეიძლება გადადნობის შემდეგ. კიდევ ერთი რამ, რისი მსხვერპლიც ხდება ხოლმე ვერცხლის ჭურჭელი, სწრაფად ცვალებადი მოდაა – ხშირად თვითონ მფლობელების სურვილით ნაკეთობებს აღნობდნენ ახლის დასამზადებლად.

მაგრამ დაზუსტებით ვიცით ისიც, რომ გარკვეულ შემთხვევაში ანტი-

⁹ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 13-14.

¹⁰ ს. ჯანაშია. ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები. I. თბ. 1949, გვ. 94-95.

კური ჭურჭელი მოგვიანებით, ქრისტიანულ ეპოქაში, საეკლესიო დანიშნულებით გამოიყენებოდა. ასეთი ინფორმაცია უფრო მეტად ბიზანტიასთან და ევროპის ქვეყნებთან დაკავშირებით გვაქვს და ჩვენთვის სრულიად უცნობია სიტუაცია ამ მხრივ საქართველოში. თუმცა, ვვარაუდობთ, რომ ვანის ქვაბების ეკლესიაში აღმოჩენილი თასები შეიძლება ამ მხრივაც ნიშანდობლივი გამოდგეს.

განვიხილოთ სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასების შემკულობის მხატვრული თავისებურებები და მოვძებნოთ მათი პარალელები საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მხატვრული ვერცხლის სხვა ნიმუშებს შორის.

სამივე თასის დეკორატიული მორთულობის სისტემაში ორი მთავარი ელემენტი იკვეთება: ცენტრალურ მედალიონზე მოცემული გამოსახულება და ტალღოვანი კანელურები, რომლებიც ჭურჭლის მთელ ზედაპირს ფარავს. სამივე შემთხვევაში ეს ტალღოვანი ხაზები ორ კონცენტრულ წრედაა განლაგებული. სამივე თასის ცენტრში, ამობურცულ ნახევარსფეროზე დეკორატიული ელემენტებია მოცემული: ესენია 1. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი (სავარაუდოდ, სწორედ ეს გამოსახულება იგულისხმება „ბაგრატიონთა გერბში“); 2. ოთხფურცლიანი ყვავილის ან ოთხყურა მცენარის სტილიზებული ფორმა; 3. ოთხყურა ფორმა თითოეულ ფურცელში ჩასმული პატარა შროშანებით. როგორც ირკვევა, მსგავსი დეკორატიული ელემენტები ხშირად გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ გვიანანტიკურ ტორევეტიკაზე, თანაც მათ ზუსტად იგივე ადგილი უჭირავს ჭურჭლის დეკორატიულ სისტემაში, რაც სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასებზე – ცენტრში, წრიულ მოჩარჩოებაში.

სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ექსპონატებიდან პირველ რიგში გვინდა შევხვით თასს, რომელზეც ექვსქიმიანი ვარსკვლავია მოცემული (სურ. 4). მრავალქიმიანი ვარსკვლავები ჭურჭლის შიდა ზედაპირზე, ცენტრში არსებულ მედალიონებზე ფართოდაა გავრცელებული გვიანანტიკური ეპოქის ტორევეტიკაზე. მსგავსი ნიმუშები მრავლადაა აღმოჩენილი როგორც ევროპაში, ასევე ახლო აღმოსავლეთში. ექვს და რვაქიმიანი ვარსკვლავების გამოსახულება, როგორც თასის ან ლანგრის მორთულობის მთავარი ელემენტი, გვხვდება, მაგ., ანტიოქიაში, დაფნეს ერთ-ერთ ვილაზე ნაპოვნ თასზე¹¹ და მაილდენჰოლის განძის თასზე¹² (სურ. 5), ასევე ურეკის ვერცხლის ლანგარზე (სურ. 6). ეს უკანასკნელი საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი

¹¹ M. C. Ross. Catalogue of Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Washington, 1962, გვ. 40.

¹² J. W. Brailsford. The Mildenhall Treasure. London, 1965, pl. 6; Richard Hobbs. Platters in the Mildenhall treasure, Britannia 41 (2010). doi: 10.1017/S0068113X10000139, გვ. 324-33.

გვიანანტიკური ტორევეტიკის გამორჩეულ ნიმუშს წარმოადგენს.

ყველა შემთხვევაში ვარსკვლავები გეომეტრიული ფიგურების – სამკუთხედებისა და კვადრატების – გადაჯვარედინებითაა შექმნილი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ხსენებულ ეპოქაში ექვსქიმიანი ვარსკვლავი უცილობლად დავითის ვარკვლავის ან ზოგადად იუდაიზმის ასოციაციას არ იწვევდა და ხშირად ჩვეულებრივ დეკორატიულ ელემენტად აღიქმებოდა სხვა გეომეტრიული მოტივების მსგავსად. დაფნეს თასი და მაილდენჰოლის განძის ნივთები მრავალი მეცნიერის მიერ დამაჯერებლადაა დათარიღებული IV ს-ის დასაწყისით, ასეთივე თარიღს იძლევა კ. მაჩაბელი ურეკის ლანგრისათვის¹³. მრავალქიმიანი ვარსკვლავისებრი ელემენტები რომ ძალზე გავრცელებულია გვიანრომაულ ხანაში, ამას მოწმობს სხვა უანრის ნიმუშებიც, მაგ., მოზაიკების ორნამენტული მოტივები, როგორებიცაა ვულჩესტერის რომაული ვილის (385 წ.), ვილა კაზალეს, აკვილეს ბაზილიკის (IV ს.) (სურ. 7) ან კარმონას მუზეუმის მოზაიკები (III-IV სს.) (სურ. 8) და სხვ.

გვინდა საგანგებოდ შევჩერდეთ ურეკის ლანგარზე. მასიური ლანგარი ბრტყელი ფორმისაა, ფართო, გადაკეცილი ნაპირით, რომელსაც ორნამენტული ზოლი მიუყვება. ორნამენტი რელიეფურია და ტალღოვან რიტმს ქმნის. ჭურჭლის ზედაპირის უმეტესი ნაწილი გლუვია, ხოლო ცენტრში მრგვალ, მრავალფეროვნად პროფილირებულ ჩარჩოში რვაქიმიანი ვარსკვლავია მოცემული. ქიმები მახვილი მოყვანილობისაა, რაც ურეკის ლანგარის ვარსკვლავს ყველა მისი პარალელური ნიმუშისგან გამოარჩევს და განსაკუთრებულ დინამიკას ანიჭებს ამ დეკორატიულ ელემენტს. ჩვენი აზრით, სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასიც, ზემოთგანხილული ნიმუშების ანალოგიურად, IV ს-ით შეიძლება დათარიღდეს.

სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის კოლექციის შემდეგი ორი თასის (სურ. 9) ცენტრალურ დეკორატიულ მოტივს ოთხფურცლიანი ყვავილის და მინიატურული შრომანების კომბინაზია წარმოადგენს. ანალოგიური ელემენტი ასევე არაა უცხო გვიანანტიკური ტორევეტიკისა თუ დეკორატიული ხელოვნების სხვა დარგებისთვის (მაგ., აკვილეს ბაზილიკის (სურ. 10), ან ვილა კაზალეს იატაკის მოზაიკები): ასეთებია აგრეთვე ცხინვალში აღმოჩენილი თასი (IV ს.), სადაც ცენტრში მსგავსი ოთხფურცლიანი ყვავილის გამოსახულებაა, ან კვამხეთის თასი (III ს.) (სურ. 11), სადაც ასევე ოთხი შრომანისა და

¹³ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 45-48.

ოთხი ფოთლისგან შექმნილ როზეტს ვხედავთ¹⁴. კვაშხეთის თასი კიდევ უფრო მეტ მსგავსებას ამჟღავნებს სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასებთან, რადგან მის ზედაპირსაც ტალღოვანი კანელურები ფარავს (ცხინვალის თასზე ხაზები ოდნავ სხვანაირად, რადიალურადაა გაშლილი).

ამრიგად, ჩვენი აზრით, სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის სამი თასი გვიანანტიკური ხანის ტორევეტიკის ნიმუშებია, რომლებიც, როგორც ჩანს, გამოიყენებოდა ლიტურგიისათვის ან კერძო პირს ეკუთვნოდა, რომელმაც ისინი ეკლესიას შეწირა. თავისი მხატვრული თავისებურებებით თასები ახლოსაა რომაული ტორევეტიკის სტილთან და ეს ლოგიკურიცაა: ჯერ კიდევ გ. ჩუბინაშვილის კლასიფიკაციით, საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანანტიკური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობების უდიდესი ნაწილი თავისი ხასიათით ელინისტურ-რომაულია. ისინი რამდენიმე ძირითად ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. იტალიური მხატვრული ცენტრების პროდუქცია; 2. რომის იმპერიის აღმოსავლეთის პროვინციების სახელოსნოების ნაწარმი; 3. ნაკეთობები, რომლებიც საქართველოში შეიქმნა რომაული ნიმუშების მიბაძვით; 4. ადგილობრივ დამზადებული, გარკვეული ორიგინალური ნიშნების მატარებელი, შედარებით მცირერიცხოვანი ნივთები.

მაგრამ, ჩვენი აზრით, სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის თასების დეკორში არის გარკვეული ელემენტები, რომლებიც ამ ნაკეთობებს საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ვერცხლის ჭურჭლის კონკრეტულ ჯგუფთან აახლოვებს (სურ. 12). ეს ელემენტია ტალღოვანი ხაზებით ჭურჭლის მთელი ზედაპირის დაფარვა, თანაც ხაზების ორ კონცენტრულ წრედ განლაგება. ანალოგად შეგვიძლია მოვიყვანოთ ბორის, არმაზისხევის და ზღუდერის თასები წრიულ ჩარჩოში მოქცეული ცხენის ფიგურებით, თასი ზღუდერიდან ძაღლისა და ტახის ფიგურებით, თასი ჟინვალიდან და სხვ. სულ შვიდი ასეთი ნაკეთობაა ცნობილი, თუმცა, კ. მაჩაბელის აზრით, ეს არტეფაქტები იმდენად კომპაქტურ და ტექნიკური და მხატვრული თვალსაზრისით ერთგვაროვან ჯგუფს ქმნის, რომ ერთი ცენტრისა და ერთი სახელოსნოს პროდუქციას გავს, რომელიც ძალზე მკაფიოდ ლოკალიზდება ძველი იბერიის ტერიტორიაზე¹⁵. ეს ჯგუფიც დაახლოებით III-IV სს-ით თარიღდება (უძველეს ეგზემპლარს, ბორის თასს, არმაზული დამწერლობით შესრულებული

¹⁴ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 53-56.

¹⁵ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 88-90.

წარწერა ახლავს¹⁶) და ყველა მკვლევარი მათ სასანურ კულტურულ წრეს უკავშირებს როგორც საერთო მხატვრული თავისებურებების, ასევე ცენტრში გამოსახული ცხოველების – განსაკუთრებით, ცხენის¹⁷, მითრას წმინდა ცხოველის, ან ტახის, სასანური ხელოვნების ხშირი პერსონაჟის – სიმბოლიკიდან გამომდინარე¹⁸. აქვთ მათ კიდევ ერთი საერთო სტილური ნიშანი – ცენტრში მოთავსებული გამოსახულების გრაფიკული, ხაზობრივი, და არა რელიეფური, ხასიათი, რაც განასხვავებს მათ მხატვრულ კონცეფციას რომაული ტორევეტიკისაგან, სადაც გამოსახულებები, როგორც წესი, პლასტიკური, მოცულობითია.

თუმცა საინტერესია, რომ ტალღოვანი კანელურებით ჭურჭლის ზედაპირის დაფარვა სასანური ხანის ტორევეტიკას არ ახასიათებს. ეს უფრო მეტად ტაპურია ბერძნულ-რომაული ნიმუშებისათვის (სურ. 13) და ასევე აქემენიდურ ირანში გავრცელებული ვერცხლის ჭურჭლისთვის, რომლის ანალოგებიც ხშირად გვხვდება ძველ საქართველოშიც (მაგ., ვანის სამარხებში აღმოჩენილი ნივთები (ძვ. წ. V-IV სს.) (სურ. 14). დამახასიათებელია ეს დეტალი აგრეთვე ჩვენს ქვეყანაში III-IV სს-ში გავრცელებული ტორევეტიკის სტილისათვისაც, რაც საფუძველს აძლევს მკვლევარებს, ეს ნივთები ე. წ. იბერიულ-სასანური ტორევეტიკის კატეგორიაში გააერთიანონ¹⁹. ვფიქრობთ, სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის თასებიც შეიძლება ამ ჯგუფს დაუკავშიროთ.

ამავე ჯგუფში ჩვენს მიერ გაერთიანებულია საინტერესო და ნაკლებად შესწავლილი არტეფაქტი მიჰოს მუზეუმიდან (იაპონია) (სურ. 15), რომლის წარმოშობის შესახებ მონაცემები სამუზეუმო დოკუმენტაციაში არ ფიქსირდება. პირველ რიგში, არტეფაქტი იმითაა საინტერესო, რომ მისი კუთვნილება სასანური კულტურული წრისადმი ეჭვს არ იწვევს, რადგან მასზე გამოსახულ პერსონაჟს სასანიანი მეფეების რეგალიები ამკობს. გვირგვინის ფორმიდან გამომდინარე, რომელიც, როგორც ცნობილია, ყველა შაჰინშაჰს განსაკუთრებული ჰქონდა, ჩვენს მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მამაკაცი თასის ცენტრში კავად I-ია (488-496, 499-531 წწ.). ამის საფუძველს გვაძლევს კავად I-ის მონეტებზე (სურ. 16) და სხვა სასანურ თასებზე (სურ.

¹⁶ გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა. „ენიშკის“ მოამბე. XIII. თბ. 1942, გვ. 1-48, გვ. 21.

¹⁷ А. Иерусалимская. О серебряном блюде «с конем» из Бори: (Грузия). Памяти Е. В. Зеймаля, сборник статей, Санкт-Петербург, 2004, гв. 50-63, 54-56

¹⁸ R. Girshman. Parthes et Sassanides. Paris, 1962, გვ. 48, 68.

¹⁹ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, гв. 88-90.

17) დაფიქსირებული ამ მეფის გამოსახულებები²⁰.

მიჰოს მუზეუმის თასის ზურგის მხარე მორთულია ტალღისებრი კანელურებით. მსგავსი დეკორი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ხშირად გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ იბერიულ-სასანური ჯგუფის ტორევტიკაზე²¹. შესაძლებელია, რომ ჭურჭელი სასანიანი მეფის გამოსახულებით მიჰოს მუზეუმიდან იბერიულ სახელოსნოში დაემზადებინათ? თუ კი, რომელ ეპოქაში იქნებოდა ეს უფრო სავარაუდო? პასუხი ნათელია: 523 წლიდან, როდესაც ქართლში მეფობა გაუქმდა და ქვეყანას ირანელი მარზპანი მართავდა. თუ ჩვენი მოსაზრება მართებულია, ისევე როგორც ვარაუდი, რომ მიჰოს მუზეუმის თასზე გამოსახული მეფე კავად I-ია, მაშინ თასის შექმნის თარიღი შეიძლება დაკონკრეტდეს 523-531 წლებით²². ამრიგად, თუ ჩვენს მიერ გამოთქმული ვარაუდები მართებულია, სასანურ-იბერიული ჯგუფის ტორევტიკის აქამდე მიღებული ქრონოლოგიური ჩარჩოები შეიძლება გაფართოვდეს და ზედა ზღვარი VI ს-ის დასაწყისით განისაზღვროს.

ყოველივე ზემოთთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ვერცხლის თასების იდენტიფიკაცია შეიძლება დაზუსტდეს როგორც რომაული ხელოვნების ძლიერი გავლენით შექმნილი იბერიულ-სასანური ტორევტიკა. ეს ჯგუფი III-IV სს-ის მიჯნის - VI ს-ის პირველი მესამედის მონაკვეთს განეკუთვნება. უადრესი მათგანი III ს-ის ბოლოთი დათარიღებული ბორის თასია (მისი დათარიღება მყარადაა არგუმენტირებული არმაზული დამწერლობით შესრულებული წარწერით²³), ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს კი, ჯერჯერობით ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით და ვარაუდით, მიჰოს მუზეუმის თასი ქმნის (VI ს-ის პირველი მესამედი). თავისი ხასიათით ტიპური გვიანანტიკური ტორევტიკის შექმნის ფაქტი უკვე ქრისტანულ ეპოქაში არ უნდა გაგვიკვირდეს: ამის ანალოგები მსოფლიო ხელოვნებაში მრავლად მოგვეპოვება, მაგ., ანტიკური ტრადიციები სახეზეა IV-VI სს-ის ბიზანტურ ვერცხლის ნაკეთობებშიც (სურ. 18). ეს პერიო-

²⁰ ნ. სილაგაძე, რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე. ივ. ჯავახიშვილი სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები №17, თბილისი, 2021, გვ. 48-66, გვ. 51-53.

²¹ ნ. სილაგაძე, რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე, გვ. 53-54.

²² ნ. სილაგაძე, რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე, გვ. 54.

²³ გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა, გვ. 108.

დი ე. წ. ბიზანტიური ანტიკის აყვავების ხანაა, რომლის ნიმუშებიც ძნელად განირჩევა ძველი რომაული ტორევეტიკისაგან. როგორც ჩანს, ქრისტიანული ხელოვნების კანონები და იკონოგრაფიული სქემები IV-VI სს-ში ჯერ კიდევ არ იყო გაბატონებული ლითონმქანდაკელობაში. იგივეს ვხედავთ ირანში, ისლამის გავრცელების პირველ საუკუნეებში, და ბევრად უფრო გვიანდელ ხანაშიც: სასანური პერიოდისთვის დამახასიათებელი სიუჟეტები, კომპოზიციური სქემები, სიმბოლური მოტივები, დეკორი აგრძელებს თავის არსებობას ვერცხლის ჭურჭლის შემკულობაში (სურ. 19).

სურ. 1. ვერცხლის თასები სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან

სურ. 2. ვესტორიუს პრისკუსის სამარხის მონატულობა (პომპეი)

სურ. 3. ბოსკორეალეს განძის ვერცხლის სერვიზი

სურ. 4. თასი სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან ექვსქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით

სურ. 5. მაილდენჰოლის თასი. IV ს.

სურ. 6. ურეკის თასი. IV ს.

სურ. 7. აკვილეს ბაზილიკის იატაკის მოზაიკა. IV ს.

სურ. 8. კარმონას (ესპანეთი) ვილის იატაკის მოზაიკა. IV ს.

სურ. 9. თასები სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან

სურ. 10. აკვილეს ბაზილიკის იატაკის მოზაიკა. IV ს.

სურ. 11. კვაშხეთის თასი. III- IV სს.

სურ. 12. თასები საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან. III- IV სს.

სურ. 13. რომაული ტორეკტიკის ნიბუშები. III-IV სს.

სურ. 14. თასი ვანის სამარხიდან. ძვ. წ. IV ს.

სურ. 15. თასი მიძოს მუზეუმიდან

ნინო სილაგაძე. სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცული სამი
ვერცხლის თასის ატრიბუციისა და დათარიღების საკითხისათვის

სურ. 16. კავად I-ის მონეტა

სურ. 17. სასანური თასი მეფის ნადი-
რობის სცენით (კავად I ან პეროზ I)

სურ. 18. ე. წ. ბიზანტიური ანტიკის ნიმუშები. VI ს.

სურ. 19. ირანული ტორეგტიკის ნიმუშები. VII ს.

Nino Silagadze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

**ON THE QUESTION OF ATTRIBUTION AND DATING OF THE
THREE SILVER BOWLS PRESERVED IN THE SAMTSKHE-
JAVAKHETI HISTORICAL MUSEUM***

Summary

Present paper deals with the question of attribution and dating of the three silver bowls – one special sample group of toreutics – preserved in the Samtskhe-Javakheti Historical Museum. In the exposition of the museum artefacts are displayed with the following information: “Silver bowls. Discovered in the ruins of Vani Caves, destroyed during the earthquake in 1283. One of the artefacts is gilded. The Coat of Arms of the Bagrationi Royal Dynasty – “the Coat of Arms of king Solomon” – is depicted on one bowl, which indicates that bowls were a donation from the royal house to the church. XII century”.

We argue that the dating of these artefacts is not correct and that they belong to a completely different period, namely – to the Late Antiquity. It is also possible that the cups belong to the special group of objects – so-called Ibero-Sasanian artefacts. If our preliminary hypothesis is correct, a more thorough study of the bowls is needed. In order to be sure in their identification, it is crucial to carefully and thoroughly research all artefacts from the Late Antiquity in Georgia. As we know, the cultural ties of the Georgian states with the outside world in this period became particularly intense. During this period, the influence of the cultures of the Ancient Rome and Sassanian Iran on Georgia has been immense: as a result, the overall cultural picture in Georgia is extremely complex and diverse.

*This research [grant number HE-21-1739] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

Despite the fact that numerous artefacts of the Late Antiquity discovered on the territory of Georgia have been the subject of scientific research for a long time, based on the analysis of the artistic features of glyptic, jewelry or toreutics, it is still possible to clarify certain problems or to evaluate them in a new way. As a rule, their research is carried out in connection with a certain archaeological complex (as it is in the case of the bowls in the Samtskhe-Javakheti Historical Museum). Sometimes this might not lead us to a thorough result. In certain cases, artistic analysis of a sample and studying its stylistic features might give us more detailed information. In our opinion we are dealing with such situation in the case of the three bowls of the Samtskhe-Javakheti Historical Museum.